

Introducció a la disciplina de les Relacions Internacionals

Lluc López Vidal

PID_00209924

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

1. La naturalesa de la disciplina de les Relacions Internacionals.....	5
1.1. Els nivells d'anàlisi en la disciplina	7
1.2. Els grans temes de les Relacions Internacionals	8
2. El paper de la teoria en les Relacions Internacionals.....	10
2.1. Per què és necessària la teoria?	10
2.2. El concepte de teoria en les Relacions Internacionals	12
3. La creació de la disciplina de les Relacions Internacionals: una evolució teoricopràctica.....	15
4. Els paradigmes teòrics principals de la disciplina de les Relacions Internacionals.....	19
4.1. El concepte de paradigma en la teoria de les Relacions Internacionals	19
4.2. Els principals paradigmes al començament del segle XXI.....	20
4.2.1. Realisme: el triomf del <i>mainstream</i>	20
4.2.2. Liberalisme: el qüestionament estatocèntric	23
4.2.3. Constructivisme: la moderació del "quart debat"	26
5. Els límits del debat paradigmàtic: la creació d'un marc analític eclèctic centrat en la resolució de problemes.....	31
Bibliografia.....	35

1. La naturalesa de la disciplina de les Relacions Internacionals

Imaginem per un moment que una nau espacial vinguda d'una altra galàxia per a recol·lectar informació sobre el nostre planeta aterra en una Facultat de Relacions Internacionals d'una universitat europea, s'aproxima al nostre despatx i després de trucar a la porta amablement, ens planteja la pregunta següent: "Bon dia, per què és necessari estudiar Relacions Internacionals?". La resposta ens semblaria, sens dubte, òbvia. Atès que els éssers humans viuen en unes col·lectivitats polítiques que des del segle XVI i XVII a Europa han anat adoptant la forma d'Estats, i aquests Estats conformen la comunitat internacional en la qual vivim, és necessari entendre les relacions entre aquests actors. En efecte, tret d'algunes rares excepcions d'apàtrides, tots els ciutadans d'aquest planeta viuen dins dels confins d'Estats moderns, la característica principal dels quals és que són independents els uns dels altres. Dit d'una altra manera, des del punt de vista legal mantenen una independència que els permet exercir la seva sobirania sobre una població i un territori determinats.

Després de constatar que els terrícoles estan sotmesos a l'imperi de la llei i a uns aparells judicials i policials que obliguen a complir-la sota pena d'ingressar a la presó, la pregunta següent que el nostre amable visitant ens plantejaria seria: "Existeix també una policia internacional que faci complir les normes?". Per desgràcia, ens veuríem obligats a explicar-li que no hi ha una policia global o *Leviatan* que faci complir les normes, per la qual cosa els Estats estan condemnats a l'anarquia, és a dir, a l'absència de govern o policia planetaris.

Podem deduir que la següent pregunta plantejada tal vegada seria: "Llavors els Estats viuen en un estat de guerra de tots contra tots, on preval la llei del més fort i el conflicte és la seva característica principal?". Ens semblaria just explicar-li que encara que els Estats tinguin cert instint de supervivència en aquest entorn, anarquia no significa caos, i que no viuen d'esquena els uns dels altres. Al contrari, al nou segle XXI no només coexisteixen els uns amb els altres, sinó que les decisions preses en un Estat tenen repercussions en els altres actors del sistema. La globalització de l'economia, l'augment de les transaccions comercials i els avenços en tecnologia permeten parlar d'un món cada vegada més interconnectat i interdependent.

En la teoria de les Relacions Internacionals entenem com a *actors* no solament els Estats, sinó també les organitzacions no governamentals, les grans corporacions transnacionals, els grups terroristes, els moviments socials, l'opinió pública o els individus, per posar els exemples més clàssics.

Arribats a aquest punt de la conversa, indicàriem al nostre atent interlocutor que la disciplina de les Relacions Internacionals tracta de respondre a aquest tipus de preguntes: qüestions tant sobre la naturalesa de les relacions internacionals com a fenomen (ontologia) com la forma d'abordar-ne l'estudi (epistemologia).

En efecte, les Relacions Internacionals com a disciplina intenten analitzar qui pren les decisions, quins són els seus motius i a qui afecten aquestes decisions. Una de les definicions clàssiques de Relacions Internacionals apuntada per Joyce Kaufman en la seva *Introduction to International Relations: theory and practice* és la que considera les Relacions Internacionals com

“[...] un camp d'estudi que s'encarrega d'analitzar les decisions que són preses en un país i les conseqüències que s'observen en les seves relacions més enllà dels límits d'aquest país”.

Com apunta un altre especialista, Tim Dunne, entendre qualsevol fenomen de les relacions internacionals (en minúscula) podria resultar tan senzill com plantejar a l'actor implicat en la presa d'aquesta decisió que ens indiqués quins han estat els motius que han fet que la prenguéssim, i amb això acabaríem aconseguint una comprensió del problema. No obstant això, aquesta qüestió planteja una sèrie de dificultats.

Fem servir *Relacions Internacionals* en majúscula quan parlem de la disciplina i *relacions internacionals* en minúscula quan les analitzem com un fenomen.

La primera és que, segons aquest raonament, hauríem d'assumir que els actors no menteixen a l'hora de desvetllar o compartir els motius que els han portat a prendre aquesta decisió. Com ha demostrat un dels grans autors de les Relacions Internacionals (en majúscula), el realista ofensiu John Mearsheimer, en la seva obra recent del 2011, *Why Leaders Lie: The Truth About Lying in International Politics*, els polítics menteixen sistemàticament tant a la seva nació com als altres actors del sistema, perquè assumeixen que de vegades les mentides serveixen per a defensar l'interès nacional. Per això, en la teories de les Relacions Internacionals no n'hi ha prou amb observar el que els Estats o els seus actors afirmen sobre les seves intencions o decisions.

En aquesta obra sobre la mentida com a actitud sistematitzada entre els actors del sistema internacional, Mearsheimer suggereix que la majoria de les mentides polítiques estan compreses en una d'aquestes cinc categories: les mentides interestatals, els alarmismes, els encobriments estratègics, els mites nacionalistes i les mentides liberals. Encara que Mearsheimer no considera la dimensió moral de la mentida internacional i analitza el fet des d'una perspectiva realista, conclou que els actors de la política internacional acaben mentint sistemàticament.

La segona dificultat afegida és que, encara que no menteixin, és possible que els actors implicats no siguin conscients dels motius que els han portat a prendre una decisió determinada. Potser no ho perceben correctament, o potser ho desconeixen. En qualsevol cas, i utilitzant la ja coneguda metàfora del “nadó amb un mòbil que penja”, els estudiosos de les relacions internacionals, depenent de l'angle en què ens situem, observarem el mòbil amb una posició

molt diferent, la del nadó o la de l'adult que el mira des d'una altra part de l'habitació. La complexa realitat polièdrica ens suggereix que necessitem la teoria per a entendre tot allò que ens envolta. Heus aquí la necessitat de teoritzar sobre les relacions internacionals.

Finalment, en aquest primer apartat introductori volíem acabar amb dues observacions sobre l'estudi de les Relacions Internacionals: el nivell d'anàlisi i els grans temes de la disciplina.

1.1. Els nivells d'anàlisi en la disciplina

Sobre la primera qüestió, més enllà dels diferents paradigmes que analitzarem en les seccions següents, la disciplina de les Relacions Internacionals basa el seu estudi en diferents nivells d'anàlisi. D'aquesta manera, abans d'abordar qualsevol fenomen de les relacions internacionals cal preguntar-nos quin és el nivell d'anàlisi que volem analitzar. Tal com ens recorda Jackson, el nivell d'anàlisi que escollim serà útil per a organitzar d'una manera sistemàtica el nostre enteniment sobre aquesta realitat, i evitar respostes "simples i superficials".

En la seva obra ja clàssica *Man, the State and War*, un dels pares del realisme, Kenneth Waltz, proposa dividir l'anàlisi de les relacions internacionals entre l'àmbit individual, l'estatal i el sistèmic.

Taula 1. Nivells d'anàlisi

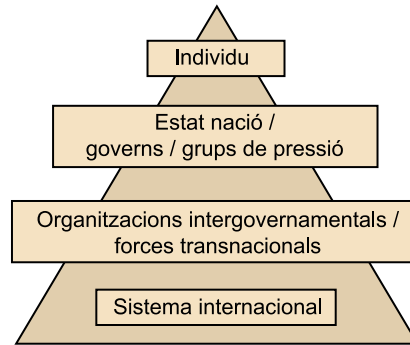
Individual	Personalitats polítiques, econòmiques, acadèmiques, diplomàtiques <i>Percepcions</i>
Estatal	Governos, estructures polítiques, grups econòmics, grups d'interès i institucions militars <i>Capacitats materials i no materials</i>
Sistema internacional	Organitzacions internacionals Corporacions transnacionals Aliances internacionals <i>Normes, principis, ideologia.</i>

Font: autor sobre la base de Jackson, 2013

La idea de separar els diferents nivells d'anàlisi prové de la constatació que les decisions preses a escala internacional es prenen en diferents nivells, des del nivell més bàsic –l'individual– fins al més complex –la comunitat internacional. Per posar-ne un exemple, la decisió d'una coalició de països de bombardejar un país que està vulnerant els drets d'una minoria ètnica dins del seu territori ha de ser dissecada en diferents nivells o moments. En primer lloc, ens hem de preguntar: quins polítics o militars han pres la decisió? Ha estat el primer ministre del país A qui ha pres aquesta decisió o també hi han participat altres polítics o militars d'alta graduació? Una vegada s'analitza la presa de decisió individualment, ens hem de preguntar: quines institucions o quins organismes estatals han pres part en la decisió? Malgrat la visió tal vegada distorsionada dels autors realistes en el sentit que els Estats són com unes

boles de billar dures i compactes, en el si dels Estats hi ha una gran varietat de grups que interfereixen en la presa de decisions, com són el govern, les institucions polítiques, els grans conglomerats econòmics, el món de les finances, els grups de pressió o els moviments civils, per posar-ne alguns exemples. En sistemes democràtics, hi ha la tendència a prendre les decisions aconseguint el màxim nivell de consens possible.

Figura 1. Nivells de la presa de decisions

Font: elaboració pròpia

Davant la qüestió sobre quina relació hi ha entre els nivells internacionals (els dos primers requadres) i els nivells nacionals (els dos últims en la piràmide) convé recordar l'observació d'un dels autors més reconeguts de la disciplina. A la fi de la dècada dels vuitanta, el politòleg Robert Putnam va escriure un article en la influent revista *International Organization* amb el títol "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games". Prenent les teories de joc de les ciències econòmiques, Putnam afirmava que hi ha un doble joc en les negociacions internacionals. D'una banda, a escala nacional, els diferents grups intenten pressionar el govern perquè accedeixi a prendre unes decisions determinades que els siguin favorables, mentre que, de l'altra, el govern intenta aconseguir poder a partir de coalicions amb aquests grups de pressió. Una vegada han decidit una posició determinada, que defensaran en la negociació, a escala internacional els governs intenten maximitzar la seva "habilitat per a satisfer les pressions domèstiques", en paraules de Putnam. Es presenten en aquesta ronda de negociació i han de tornar a començar el joc, aquesta vegada amb actors nous i amb interessos nous. Aquest doble joc entre el domèstic i nacional i l'internacional demostra que els dos nivells estan interrelacionats i que no els hem d'ignorar a l'hora d'analitzar qualsevol fenomen de les relacions internacionals.

1.2. Els grans temes de les Relacions Internacionals

Finalment, responent a la segona qüestió, n'hi ha prou amb recordar que malgrat que la disciplina de les Relacions Internacionals va néixer amb la idea de donar resposta a per què es produïen les guerres, i, en un pla més normatiu, com evitar-les en un futur, en l'actualitat les guerres interestatals són un fenò-

men cada vegada menys freqüent. Tot i que avui dia encara trobem molts casos de guerres civils en l'hemisferi sud, la disciplina de les Relacions Internacionals està marcada per l'agenda internacional i pels fenòmens que s'hi esdevenen.

Seguint la classificació de Jackson, els grans fenòmens i tendències en la política global que marquen la nostra agenda de recerca són:

- La **polaritat del sistema** (multipolar enfront d'unipolar); el declivi dels Estats Units com a gran potència hegemònica, la reemergència de la Xina com a gran potència, la normalització de la política exterior japonesa, l'ascens de grans potències com el Brasil, l'Índia o Rússia i el seu impacte en la creació de l'establiment de normes i regles de la política internacional.
- El fenomen de la **globalització** i de la **regionalització** de l'economia com dues cares d'una mateixa moneda. El paper de les organitzacions intergovernamentals en la conformació de la governança global. El paper del regionalisme i de l'interregionalisme. L'impacte de les noves economies emergents en l'economia internacional. El paper assignat a la interdependència econòmica i el comerç internacional com a factors mitigadors del conflicte.
- L'estudi ampli de la **seguretat**, com a fenomen clàssic de les relacions internacionals (seguretat nacional i seguretat col·lectiva), i les seves accepcions més recents (seguretat humana). La intervenció per motius humanitaris i la seva regulació en el dret internacional. La proliferació d'armes de destrucció massiva i el problema de les bombes nuclears.
- Les **organitzacions islamistes** de tipus violent i la seva vinculació amb els moviments antiestatunidencs i occidentals. Els moviments revolucionaris islamistes.
- Els **moviments nacionalistes** i grups subnacionals que demanen l'autodeterminació dels seus Estats i la seva vinculació amb la política internacional.
- Els **conflictes ètnics** com a conseqüència del final de la guerra freda i l'enfonsament del bloc comunista. Els diferents conflictes bèl·lics en l'antiga Iugoslàvia, les guerres a l'espai postsoviètic i els conflictes interètnics a l'Àfrica.

2. El paper de la teoria en les Relacions Internacionals

2.1. Per què és necessària la teoria?

Aquesta gran quantitat de nivells d'anàlisi –individual, nacional, internacional–, així com la gran quantitat d'actors involucrats en la política internacional –estats, no estats, agents econòmics, moviments socials...–, fan que la comprensió dels fenòmens internacionals sigui una tasca cada vegada més complexa.

Precisament, i amb l'objectiu de simplificar aquesta realitat complexa, les teories intenten ajudar-nos a sistematitzar i ordenar les nostres recerques. D'aquesta manera, les teories (del grec *θεωρεῖν*, 'contemplar') són especulacions que ens ajuden a relacionar la causalitat existent entre diversos fenòmens. Per què ha ocorregut un conflicte determinat? Quines variables explicatives ens ajuden a entendre el fenomen? Qui ha pres la decisió? En efecte, davant un problema típic de les relacions internacionals, les teories intenten construir models explicatius que ens ajuden a entendre per què ocorren els fenòmens. Com afirma Robert J. Jackson, les teories són com "xarxes" que s'utilitzen per a explicar el fenomen, o com un "navegador" que ajuda el viatjant a creuar un pantà desconegut.

Com en qualsevol ciència social, quan parlem de teoria resulta fonamental diferenciar tres tipus d'assumpcions o premisses que conformen les teories i que sovint són confoses.

En primer lloc, les teories són constituïdes per **assumpcions descriptives** sobre com és la realitat que ens envolta. D'aquesta manera, una descripció d'un conflicte bèl·lic pot implicar estudiar-ne detalladament les seves fases, els actors involucrats i el desenllaç.

En segon lloc, quan parlem de teories parlem d'**assumpcions de tipus explicatiu**, és a dir, establim relacions de causalitat que expliquen un fenomen complex determinat de la realitat internacional. D'aquesta manera, intentem explicar per què la guerra freda va tenir el seu escenari calent a l'Àsia, o per què el Japó va dur a terme la restauració Meiji.

Finalment, hi ha **assumpcions de tipus prescriptiu o normatiu** sobre com haurien de ser les coses, és a dir, sobre la base d'uns valors o normes, intenten explicar el món tal com hauria de ser. Aquests tipus d'assumpcions, encara que són comunes en l'àmbit de les polítiques públiques (*policies*), o en l'àmbit de la filosofia política (teories de la justícia), sovint són rebutjades en la disciplina

de les Relacions Internacionals perquè són visions utòpiques que no serveixen per a entendre la realitat com és, sinó com hauria de ser, una cosa que depèn dels valors de qui l'està analitzant.

Per tot això, en funció de quin tipus d'assumpcions utilitzem i quin és el nostre propòsit, en l'àmbit concret de les Relacions Internacionals, podem parlar de l'existència de quatre tipus de teories.

En primer lloc, existeixen les **teories explicatives**, anomenades també *problem-solving theories*, és a dir, teories que intenten resoldre fenòmens o problemes (*puzzles*) de les relacions internacionals. La lògica d'aquest tipus de teories característica dels autors positivistes és l'establiment d'una pregunta. Per posar-ne un exemple: Quines variables expliquen l'empitjorament de les relacions sinojaponeses després del final de la guerra freda?

Per respondre a la qüestió, utilitzem una sèrie d'hipòtesis falsables (una actitud més agressiva de la Xina, el risc de ser abandonada pels Estats Units...) que mirarem de verificar o refutar amb la comprovació empírica.

En altres casos, una vegada identificades lleis universals o proposicions clau explicatives d'un fenomen o àrea particulars, les teories explicatives intenten "predir" com serà el comportament d'un actor determinat del sistema internacional. Per exemple, una vegada analitzats els elements que fan que una potència actuï d'una manera hegemònica, podem intuir, preveure quin serà el comportament –hegemònic o no– d'una potència en ascens com pot ser el cas de la República Popular de la Xina.

En segon lloc, trobem el que Robert Cox ha identificat com a **teories crítiques** i els escrits de les quals trobem en les teories reflectivistes de les Relacions Internacionals (vegeu l'apartat sobre el constructivisme). Com ens recorda Dunne, es tracta d'un tipus de teories que intenten analitzar d'una manera crítica algun fenomen que es jutja com a injust –teories feministes, l'imperialisme, el predomini d'Occident– i s'intenta explicar el perquè d'aquella situació.

En tercer lloc, hi ha les anomenades **teories prescriptives** o **normatives**. Partint del tipus d'assumpcions que hem anomenat *prescriptives*, les teories normatives o prescriptives ens indiquen com hauria de ser el món que ens envolta i, especialment, com hauríem d'organitzar les nostres societats perquè siguin justes i puguem conviure els uns amb els altres. Aquest tipus de teoria, molt més vinculada amb la filosofia política, ha estat criticada pel seu grau d'utopia, i per allunyar-se de la realitat.

Finalment, les **teories constitutives**, com el seu nom indica, intenten analitzar com estan constituïts determinats objectes de la realitat internacional com són els Estats, la comunitat internacional, les idees que la configuren, o les normes que regulen aquesta comunitat.

Tot el que s'ha apuntat fins aquí ens porta a una pregunta lògica que ens hem de plantejar com a estudiosos de la realitat social. En la disciplina de les Relacions Internacionals, si analitzem la realitat des d'un punt de vista científic, és a dir, objectiu i no tendencios, i seguint raonaments basats en la racionalitat –seguint la lògica–, serem capaços d'arribar a conclusions objectives? Podem, sobre la qüestió de l'ascens de la Xina, arribar a ser objectius sobre les nostres afirmacions?

Tim Dunne, en el seu *International Relations Theories*, fa una reflexió sobre la qüestió de l'objectivitat que resulta interessant per a qualsevol estudiant de Relacions Internacionals. Sovint se sol confondre la veritat i l'objectivitat. D'una banda, el concepte de veritat relaciona el món que ens envolta i les afirmacions que fem sobre aquest món. Com indica Dunne, la veritat expressa “una relació entre el llenguatge i el món, o un conjunt de convencions humanes sobre el que entenem que és veritat”. En canvi, l'objectivitat es refereix a una afirmació o proposició sobre la realitat que ens envolta, en la qual l'observador –en aquest cas l'especialista– no té en compte la seva ideologia, els seus pensaments, la seva cultura ni el seu recorregut vital. En aquest sentit, el teòric fa ciència sense estar influenciat pels seus prejudicis ni per les seves opinions. Ara bé, en la vida quotidiana, aquesta idea, que s'aproxima a la del “vel de la ignorància” de Rawls, no és factible. Pocs autors creuen en aquesta pretesa cerca total de l'objectivitat. Cada teòric de les Relacions Internacionals està marcat per una cultura, uns creences, uns fòbies o unes fílies.

En la disciplina conviuen en l'actualitat tres tipus de posicions sobre la qüestió de l'objectivitat. D'una banda, un grup d'autors –positivistes– creuen que utilitzant llenguatge i mètodes científics, encara que no podem aconseguir l'objectivitat absoluta, sí que podem minimitzar la influència dels valors i prejudicis del teòric. De l'altra, els autors postestructuralistes afirmen que la realitat no és mai objectiva perquè depèn de la percepció de qui l'observa. A més, la realitat és una cosa construïda socialment i qualsevol aspecte que n'analitzem es veurà influenciat per les relacions de poder que hi ha al nostre planeta.

Finalment, hi ha una tercera visió propera als postulats constructivistes, que afirma que encara que puguem aconseguir un coneixement científic que s'aproximi a l'objectivitat en el sentit d'evitar al màxim els nostres prejudicis i valors, no és possible proporcionar coneixement sobre el món que ens envolta, ja que no és més que una representació subjectiva de la realitat.

2.2. El concepte de teoria en les Relacions Internacionals

La disciplina de les Relacions Internacionals se situa dins de les anomenades *ciències experimentals*, per la qual cosa “fer ciència” és explicar fenòmens complexos que necessiten teories o, si més no, enunciats teòrics per a comprendre'ls correctament.

La distinció bàsica entre ciències formals (matemàtiques i lògica) i ciències experimentals ens indica una primera divisió entre les disciplines basades en enunciats formalment establerts, i les que es basen en l'observació de la realitat (fets i processos). El que diferencia les unes de les altres és que les segones necessiten l'observació i l'experimentació per a confirmar les hipòtesis.

Per a James Dougherty i Robert Pfaltzgraff les teories constitueixen, en un sentit ampli, una eina intel·lectual que ens ajuda a organitzar el nostre coneixement científic, a plantejar-nos qüestions rellevants i que ens guia en la formulació de prioritats en la selecció dels mètodes per a dur a terme la nostra recerca d'una manera fructuosa. No obstant això, com adverteixen els autors, en el camp de les Relacions Internacionals les teories són una mica més difuses i menys precises que en el camp de les ciències físiques.

Per això, Paul Viotti i Mark Kaupi entenen que teoritzar en la nostra disciplina representa "la tasca de fer que el nostre món, o una part, sigui més intel·ligible o més entenedor". En efecte, en el camp de les Relacions Internacionals les teories generalment aspiren a aconseguir aquest objectiu a partir d'explicacions causals o prediccions basades en una sèrie de condicions prèvies. Es tracta d'hipòtesis formulades sota el llenguatge: "Si passa A, llavors ocorrerà B" o "si existeix A, és molt probable que ocorri C". Per posar un exemple, si un país aconsegueix un cert poder en el camp econòmic, a llarg termini aquest país acabarà convertint-se en una potència militar i, per tant, amb ambicions hegemòniques que desestabilitzin el sistema internacional.

Rafael Grasa adverteix que en la disciplina de les Relacions cal establir una sèrie de requisits que l'estudiós ha de tenir en ment a l'hora de teoritzar:

1) Explicar algun aspecte inusual de les Relacions Internacionals, algun fet rellevant que puguem explicar. La política triangular de Nixon, l'ascens de la Xina a superpotència, l'armament nuclear en la doctrina de la contenció o l'imperialisme a l'Àsia.

2) Aconseguir un cert nivell d'abstracció; és a dir, ser capaços de formular els fets que volem explicar en termes teòrics, fer una abstracció de la realitat. Per exemple, a partir del comportament de diferents Estats, plantegem una teoria de l'equilibri de poder en el sistema internacional.

3) Seguir les lleis de la racionalitat i imparcialitat com a ideal d'objectivitat. Encara que no tots els autors comparteixen quines són aquestes lleis de la racionalitat i imparcialitat, la veritat és que hem de centrar les nostres recerques en fets observables i falsables. No podem analitzar l'existència dels déus en les Relacions Internacionals, perquè no podem falsejar aquesta afirmació.

4) Definir amb claredat els enunciats teòrics i la metodologia; una vegada hàgim decidit què estudiar, hem de poder definir de manera concisa tant el marc teòric com la metodologia que farem servir.

5) Finalment, encara que no és un requisit, aspirar a la predicció dels fets. Malgrat que no podem mai predir els fets, sí que hem d'aspirar a deduir possibles pautes de conducta o comportament de l'actor A si es donen les condicions X, Y, Z.

En altres paraules, la naturalesa polisèmica de la paraula *teoria* fa que l'entenguem de maneres diferents, segons quines siguin les nostres aproximacions: una descripció dels fets que observem (la revolució industrial al Japó); una taxonomia o classificació ordenada de les dades que analitzem (els camps en els quals es va produir aquesta revolució); una explicació sobre els mecanismes causals d'un fenomen determinat (la vinculació entre la revolució industrial japonesa i l'ascens del feixisme en aquest país); una predicció dels fets que observem (a llarg termini, el Japó es tornarà a convertir en una potència hegemònica), o una visió normativa o teleològica sobre com hauria de ser el món que ens envolta (el Japó hauria de ser un líder asiàtic que abanderi la defensa dels drets humans). L'adopció d'una definició o d'una altra depèn, en gran manera, de l'ambició i l'abast que s'atribueix a la noció.

En aquest mòdul proposem una definició de *teoria* com una sèrie de proposicions o idees, principis ordenadors de la disciplina o pautes d'anàlisi, que ens ajuden a explicar i comprendre el que volem estudiar, tenint present el que ja s'ha construït sobre l'objecte d'anàlisi.

En definitiva, les teories ens ajuden al següent:

- 1) Organitzar el nostre coneixement científic.
- 2) Plantejar qüestions rellevants.
- 3) Establir relacions causals entre fenòmens.
- 4) Fer prediccions de futur.

3. La creació de la disciplina de les Relacions Internacionals: una evolució teoricopràctica

Com s'ha apuntat, la disciplina de les Relacions Internacionals és un camp acadèmic relativament nou, que s'inicia després del final de la Primera Guerra Mundial, amb el propòsit d'analitzar tant les causes de la guerra com les condicions perquè la pau sigui possible. No obstant això, encara que no hi havia una teoria de les Relacions Internacionals com a tal, des de fa segles els filòsofs, historiadors i juristes de diferents civilitzacions s'han interrogat constantment sobre les qüestions que afecten la realitat internacional.

Guerra del Peloponès

Un dels primers pensadors que va teoritzar sobre les relacions internacionals és l'historiador grec Tucídides (460-401), el qual en la *Història de la guerra del Peloponès* no solament es va plantejar les causes de les guerres, sinó també les aliances, la justícia, la llei, la neutralitat, la seguretat, la percepció d'amenaça o l'equilibri de poder.

Kautilya

A més del clàssic grec, hi ha dues referències no occidentals de l'època que també convé destacar. La primera és l'obra del filòsof i líder polític Kautilya (340-283 a. de la n. e.), un erudit indi autor d'*Arthashastra*, tot un exemple de manual del bon governant i de realisme polític i un dels primers tractats sobre ciència política i economia.

La segona obra és la de Sun Tzu (544-496 a. de la n. e.), un conseller de la dinastia Chou, el llibre del qual, *L'art de la guerra*, és sens dubte una dels tractats sobre geoestratègia militar més coneguts a Occident.

Entrats ja en l'època del Renaixement, un dels autors més influents en tota la història política, Maquiavel (1469-1527), va escriure un manual, *El Príncep*, que s'ha convertit en un clàssic de l'art del bon govern. El llibre, escrit per Maquiavel per al seu príncep, Lorenzo de Mèdici, és un tractat sobre política exterior en el qual descriu com s'ha de comportar el bon governant més enllà dels imperatius morals o legals. La idea maquiavèlica que un bon estadista no ha de prendre en consideració la moralitat o la legalitat per vèncer els adversaris conforma el nucli del pensament realista.

Sun Tzu

Encara que el vocable *internacional* està molt difós en l'actualitat, és relativament nou i va ser creat pel filòsof anglès Jeremy Bentham (segle XVIII-XIX).

Un altre autor que ha reflexionat sobre l'ordre internacional i que es troba situat en l'extrem de Maquiavel és el prussià Immanuel Kant (1724-1804). Per a Kant les relacions internacionals no es caracteritzen solament pel conflicte, sinó també pels llaços i interessos compartits que uneixen els diferents éssers humans. Els individus, més que els Estats, són l'objecte d'estudi de les relaci-

ons internacionals i la creació d'una federació d'Estats és el que ha de fer que la comunitat internacional visqui en un estat de pau perpètua, utilitzant el vocable kantianà.

Malgrat l'existència de tots aquests autors i escoles de pensament, com recorda la professora Esther Barbé en el seu manual *Relaciones Internacionales*, abans del segle XX no hi ha pensadors que analitzin les relacions internacionals de manera sistemàtica. El que hi ha és un conjunt d'historiadors, pensadors, estadistes, polítics, juristes i filòsofs que han reflexionat sobre algunes qüestions de l'ordre internacional i sobre la naturalesa conflictiva o no de l'ésser humà.

No serà fins després de la Primera Guerra Mundial que apareixerà la primera càtedra Woodrow Wilson en Relacions Internacionals a la Universitat de Gal·les (1919). El drama que havia suposat per a la societat europea la primera contesa mundial i l'abast de destrucció massiva van fer que una part de la classe intel·lectual debatés sobre les causes que van ocasionar la guerra i les condicions perquè aquest horror no es tornés a produir.

Oswald Spengler, Arnold J. Toynbee o Bertrand Russel són alguns dels historiadors i filòsofs profundament marcats per la primera gran guerra. Sobre aquest conflicte Russel afirmaria: "I became convinced that most human beings are possessed by a profound unhappiness venting itself in destructive rages... I learned an understanding of instinctive processes which I had not possessed before".

És en aquest període que cal situar l'anomenat **Primer debat de les Relacions Internacionals** entre els autors idealistes i els autors realistes sobre la naturalesa de l'ésser humà. Pel que fa al primer grup, el desig de no repetir els errors de la primera gran guerra, i l'esperança dipositada en una societat de nacions que havia de salvaguardar la pau mundial i aplicar els anomenats *catorze principis de Wilson*, portaran aquests autors a afirmar que gràcies a la cooperació l'ésser humà pot evitar la guerra.

Ara bé, després del fracàs de Wilson de dur a terme la seva idea de societat de nacions, la invasió de la Xina per part del Japó i l'ascens dels règims totalitaris que causarien la Segona Guerra Mundial van suposar no solament un autèntic cop a les esperances dels autors idealistes, sinó el triomf dels realistes. Per a aquests teòrics, les relacions internacionals són marcades pel conflicte i per l'anarquia. A més, consideren que els idealistes són excessivament utòpics i confonen la realitat amb el que voldrien observar. Un dels pares del realisme polític, Edward H. Carr, en el seu clàssic *The Twenty Years' Crisis* (1939) exposa de manera crítica com precisament la utopia dels autors liberals podia causar l'esclat de la Segona Guerra Mundial. La disciplina no havia d'estar marcada per la utopia, sinó per l'observació científica de la realitat.

Mentre que Edward H. Carr i Hans Morgenthau es poden considerar els pares fundadors de l'escola realista de les Relacions Internacionals, hi ha altres pensadors que han influït considerablement en aquest corrent, com Raymond Aron o Stanley Hoffmann.

Edward H. Carr

El final de la segona contesa mundial va representar el triomf del pensament realista en la disciplina de les Relacions Internacionals i l'abandonament gairebé definitiu de les tesis idealistes. A partir de 1945 i de l'inici de la guerra freda, el pensament realista inundarà les diferents càtedres de la disciplina. No serà fins al començament de la dècada dels seixanta que començarà l'anomenat **Segon debat de les Relacions Internacionals** entre els tradicionalistes i els científistes.

Si el primer debat havia estat en el pla ontològic, és a dir, sobre la naturalesa de les relacions internacionals i la consideració de l'ésser humà, el segon debat tindrà lloc en el pla epistemològic, sobre el coneixement i la manera d'arribar-hi. Amb l'arribada de la revolució behaviourista dels anys cinquanta-seixanta i l'ús de teories quantitatives, essencialment provinents de la macroeconomia i la biologia, es va començar a consolidar la idea que la disciplina s'havia d'observar no solament com un relat historiogràfic, sinó seguint el mètode científic. Per a aquests autors, les Relacions Internacionals han de ser observades com qualsevol altra ciència, i per tant, hem de fer servir teories provinents de l'economia, la biologia, l'arqueologia o l'estadística per a comprendre la realitat internacional. Per als autors tradicionalistes, en canvi, ens hem d'aproximar a les relacions internacionals des de la filosofia, el dret internacional i la història per teoritzar i reflexionar sobre els assumptes rellevants de la disciplina.

Després del segon debat epistemològic, en la dècada dels setanta esclata el **Tercer debat de les Relacions Internacionals**. Com veurem en el proper apartat, el tercer debat entre el paradigma realista i el liberal és sobre l'eix ontològic i sobre les diferents concepcions del món que ens envolta. La constatació que el paradigma realista no donava resposta a una realitat cada vegada més complexa i més globalitzada va fer que aquest tipus d'autors consideressin que la disciplina havia de ser menys estatocèntrica i més sensible a la idea que la cooperació és possible. En efecte, el període de contenció, l'avenç en la integració política i econòmica d'Europa i la debilitat de l'imperi americà al Vietnam, juntament amb una interdependència econòmica més gran, van obligar a repensar les Relacions Internacionals. Alguns autors com Joseph Nye i Robert O. Keohane van començar a proclamar en les seves publicacions la idea de la *interdependència complexa*, és a dir, en les Relacions Internacionals no solament el poder explica el comportament dels Estats, sinó també les interdependències que es creen entre ells.

Finalment, a la fi de la dècada dels vuitanta i al començament de la postguerra freda tindrà lloc en la disciplina el **Quart debat de les Relacions Internacionals** entre els autors reflectivistes i els autors postmodernistes. Encara que aquest debat serà explicat amb detall en l'apartat sobre el constructisme, n'hi ha prou aquí amb recordar que hi ha tres tipus de posicions teòriques sobre un debat, que torna a ser tant sobre l'eix ontològic (sobre la naturalesa material o no de l'ésser humà) com sobre l'eix epistemològic (sobre si arribem a assolir un coneixement real). Mentre que els autors racionalistes (una síntesi

d'autors neorrealistes i neoliberals) creuen en la naturalesa materialista (el més rellevant és allò que podem observar) i en un coneixement de la realitat internacional, els autors reflectivistes creuen en les idees, en les percepcions i en el discurs, i neguen un coneixement científic de la realitat. Finalment, un tercer grup que va néixer de la crítica postmodernista afirma que, sense abandonar el llenguatge científic de la disciplina, és necessari no solament analitzar el material sinó també les idees, les percepcions, les identitats, els valors i la cultura. Tornarem a aquest debat en el proper apartat.

4. Els paradigmes teòrics principals de la disciplina de les Relacions Internacionals

4.1. El concepte de paradigma en la teoria de les Relacions Internacionals

Una de les qüestions més rellevants per a l'estudiós de les Relacions Internacionals és respondre a alguna de les preguntes següents:

- Quins són els actors principals en el sistema internacional, els Estats o altres actors no estatals, com les ONG, les transnacionals o l'opinió pública?
- Quin és el comportament més generalitzat entre els actors del sistema, la cooperació o el conflicte? Dit en altres termes, els humans són éssers conflictius o cooperatius per naturalesa?
- Quin nivell d'anàlisi hem d'abordar, l'estatal, l'interestatal, o estudiar-ho com un tot, com un sistema?

La resposta més clara a aquest tipus d'interrogants depèn, en gran manera, de les escoles de pensament a les quals se subscriu cadascun dels teòrics, i del seu posicionament davant els debats tradicionals de la disciplina. Abans de dur a terme la tasca d'exposar o classificar una aproximació o una altra i, finalment, decidir-nos per una, cal que ens aturem en un terme clau en la teoria de les Relacions Internacionals: el concepte de paradigma.

A partir de l'obra del filòsof Kuhn, els teòrics de la disciplina de les Relacions Internacionals van adoptar la noció de paradigma per designar una sèrie de premisses metafísiques i mètodes d'anàlisi que són compartits per un conjunt d'especialistes. El concepte de paradigma va servir perquè a l'hora de fer ciència els teòrics de les Relacions Internacionals no solament recorreguessin a teories, sinó que també adoptessin una sèrie de línies de pensament, mapes mentals o paràmetres dins dels quals es desenvolupa una ciència.

Encara que l'encunyació del concepte de paradigma en la nostra disciplina la devem al polítòleg Arend Lijphardt, resulta interessant prendre en consideració la definició paradigmàtica utilitzada per l'autor realista Vasques, el qual delimita el concepte de paradigma com "les premisses fonamentals que els especialistes adopten sobre el món que estan estudiant". En un mateix sentit, Holsti estipula que els paradigmes tenen la funció d'"imposar ordre i coherència en un univers infinit de fets i dades que, per si mateixos, no tenen cap

significat”. Finalment, Esther Barbé afirma que “el paradigma actua de mapa mental del teòric, mapa que li ofereix una imatge del món i que constitueix una guia per a la recerca”.

4.2. Els principals paradigmes al començament del segle XXI

Una vegada analitzat el concepte de paradigma en la nostra disciplina, l'objectiu és presentar els debats actuals en la teoria de les Relacions Internacionals i esclarir si ens adherirem a alguna de les posicions oposades, o si, per contra, optem per una altra aproximació. Conèixer el mapa mental de l'investigador resulta no solament un exercici útil, sinó també indispensable per a saber com interpreta el món que està analitzant. Els tres paradigmes principals de la disciplina són el realisme, el liberalisme i el constructivisme.

Encara que en els debats interparadigmàtics se sol citar l'estructuralisme o el marxisme com a paradigmes de la disciplina, en aquest estudi no s'inclourà el paradigma estructuralista perquè ha perdut notorietat en el “quart debat” actual de la teoria de les Relacions Internacionals, raó per la qual en aquesta recerca ens centrarem en el realisme, liberalisme i constructivisme.

4.2.1. Realisme: el triomf del *mainstream*

Malgrat l'existència de diferents debats en la disciplina i la fractura que hi ha entre ells, el realisme és des del final de la Segona Guerra Mundial la teoria dominant en la disciplina. És tan notable l'èxit del realisme en la disciplina que, malgrat el seu fracàs per explicar la fi del sistema bipolar, continua representant avui dia el *mainstream* de la disciplina.

La majoria dels autors identificats sota el vocable *realista* comparteixen una sèrie de premisses que convé recordar.

Algunes de les etiquetes sota les quals trobem els diferents autors realistes són *realisme clàssic*, *realisme estructural* o *neorealisme*, *realisme defensiu*, *realisme ofensiu*, *síntesi neorealista-neoliberal* o *realisme rational choice*, per esmentar-ne alguns.

La primera idea fonamental dels autors realistes és l'afirmació que els **Estats** són els actors bàsics del sistema internacional i els altres actors no estatals (les corporacions transnacionals, els grups d'interès o les organitzacions no governamentals) no són més que elements secundaris i amb una rellevància limitada en el sistema.

En segon lloc, basant-se en aquest estatisme, i partint de l'argument realista que el món s'ha de contemplar no com “ha de ser” sinó tal com “és”, aquesta massa eclèctica d'autors situen l'estat d'**anarquia** com la metàfora bàsica que explica la seva concepció ontològica del sistema internacional. Com va afirmar un dels pensadors clàssics de la tradició realista, Thomas Hobbes, vivim en un món en conflicte perpetu, en un estat de guerra de tots contra tots, on els períodes de pau no representen més que un interludi a la guerra.

“[...] Mentre els homes viuen sense ser controlats per un poder comú que els mantingui atemorits a tots, són en aquesta condició anomenada guerra, guerra de cada home contra cada home” (Hobbes, 1651).

Si bé resulta exagerat pensar que, com sosté Hobbes, aquest “estat de guerra” és continu, la veritat és que en un món “anàrquic” i sense autoritat superior acaba predominant el conflicte, raó per la qual els Estats s’han de preparar constantment per a la seva pròpia defensa.

No obstant això, com s’aconsegueix l’estabilitat si no hi ha una autoritat central, o *Leviatan*, com indica Hobbes? Per als realistes, l’estabilitat sorgeix precisament com a conseqüència de la competició entre els actors. Paradoxalment, per als teòrics realistes, els conflictes armats només es poden evitar si l’amenaça de guerra persisteix o, dit en llenguatge realista, “la pau és l’absència de la guerra”. Per als realistes, si hi ha algun tipus d’“ordre” o “mecanisme regulador” en el sistema internacional, aquest és el producte de l’equilibri de poder, això és, una situació en la qual l’existència de diversos pols o potències ens aproxima a l’equilibri. Cap potència no és prou poderosa per a dominar el planeta, però fins i tot en el cas que alguna de les potències es vulgui convertir en un hegemon, els altres Estats s’uniran per impedir-ho.

En tercer lloc, els realistes creuen que la variable explicativa del comportament dels Estats és el poder i la principal forma de poder és determinada per la força militar. A partir de l’amenaça de l’ús de la força, els Estats intenten exercir pressió sobre els altres actors del sistema per aconseguir una situació d’equilibri de poder. Com que l’objectiu principal dels Estats és la supervivència, i faran servir la força militar si és necessari (*hard politics*), totes les altres metes d’índole econòmica, social o mediambiental es converteixen en una cosa secundària (l’anomenada *low politics*). Els realistes no neguen l’existència de la ideologia, la identitat o l’ètica en les relacions internacionals, sinó que afirmen que es tracta de variables irrellevants o secundàries en la política mundial.

Mentre que **política mundial** fa referència a les relacions polítiques entre Estats, la **política internacional** es refereix a les relacions polítiques entre actors del sistema i **política exterior**, a una determinada política pública dels Estats amb relació a un altre Estat, les **Relacions Internacionals** són un estudi sistemàtic de fenòmens observables en la realitat internacional des del punt de vista polític, econòmic i social.

Com hem explicat, amb l’arribada de la revolució behaviourista dels anys seixanta i l’ús de teories macroeconòmiques, el realisme va consolidar la idea que els actors eren racionals i unitaris. Aquesta afirmació implica, essencialment, dues coses: d’una banda, que es comporten en termes de cost i benefici i, de l’altra, que s’assemblen a boles de billar dures i compactes, que no es veuen influenciades pels diferents grups existents en una societat determinada.

Tenint en compte aquestes dues premisses, per als autors realistes les institucions internacionals (les Nacions Unides, la Unió Europea, el Mercosur, etc.) tenen un paper més aviat pobre, ja que estan buides de poder i depenen en última instància de la decisió dels Estats. Les institucions no són més que instruments mitjançant els quals els Estats apliquen la seva lògica egoista i in-

tenten exercir el seu poder, per la qual cosa qualsevol tipus de cooperació a curt termini s'interpreta com una cerca, a llarg termini, de més poder per a aquests Estats. Es tracta d'un joc de suma zero, on ningú no coopera sinó que els interessos egoistes dels actors són els que defineixen la política exterior dels països. En el seu article clàssic "La falsa promesa de les institucions internacionals", un dels grans autors realistes, John Mearsheimer, afirma que les institucions internacionals són l'"escenari per a representar les relacions de poder".

Malgrat el triomf del realisme clàssic entre els teòrics de la disciplina, l'obra de Kenneth Waltz *Theory of International Politics* va representar una actualització del paradigma. Més que un replantejament de les premisses bàsiques del realisme clàssic, el "neorealisme" o "realisme estructural" en representa una sistematització per a dotar-lo de més científisme. No obstant això, la discrepància principal entre els dos tipus de realismes és la seva consideració sobre el perquè els Estats busquen poder. Mentre que per als autors realistes clàssics la naturalesa pessimista i conflictiva dels individus és el que els porta a la seva recerca, per als neorealistes és l'estructura del sistema internacional el que els porta a buscar poder. A diferència dels realistes clàssics, els neorealistes no observen el panorama internacional com un agregat d'Estats individuals, sinó com un sistema d'Estats, i afirmen que l'estructura és el determinant principal del seu comportament conflictiu. Dit d'una altra manera, l'estructura anàrquica del sistema internacional indueix els Estats a estar incessantment preocupats per la seva supervivència i seguretat. D'aquesta manera, qualsevol forma de poder està encaminada cap a l'assoliment d'una situació d'avantatge respecte als altres actors del sistema en la seva batalla incessant per sobreviure i evitar que un altre actor s'imposi. Dit en termes neorealistes: els Estats són "cercadors de seguretat".

L'obra de K. N. Waltz (1979), *Theory of International Politics*, Mass.: Addison Wesley, representa l'ideari neorealista. L'autor hi defineix l'estructura del sistema internacional basant-se en tres elements bàsics: els principis organitzatius, les diferents unitats i la distribució de les capacitats (població, territori, recursos i poder militar i econòmic).

Pel que fa a la cooperació, els autors neorealistes matisen que, si bé és cert que el conflicte és consubstancial a l'ésser humà, la cooperació només ocorre en determinats supòsits i amb l'objectiu últim d'equilibrar (*to balance*) l'Estat amb més capacitats materials, o alinear-s'hi, la qual cosa en la teoria de les Relacions Internacionals es coneix com un comportament *bandwagoning*.

Ara bé, atès que en el sistema internacional no hi ha cap estructura superior amb l'autoritat necessària per a contenir l'ús de la força dels seus actors, el principi d'autotutela (*self-help*) emergeix com a principi d'acció. Considerant que l'estructura pròpia del sistema internacional no permet la formació d'aliances duradores i sòlides, l'estabilitat només s'aconsegueix amb l'anomenat equilibri de poder, fins i tot en aquells casos en què els Estats no persegueixen una política de poder. Dit en altres paraules, les guerres succeeixen perquè no hi ha res que ho eviti. L'estructura anàrquica del sistema internacional compelleix els seus actors a buscar la seva pròpia seguretat i això acaba fomentant la in-

seguretat dels altres actors. És aquí que apareix el dilema de seguretat com una situació en la qual un Estat intenta incrementar la seva seguretat i amb això produeix un augment de la inseguretat en els altres Estats.

Quadre 1. Premisses bàsiques del realisme

Qüestions	Resposta del realisme / neorealisme
Actors	Estats / Estats i el sistema internacional
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Conflictiva, pessimista/conflictiu
Característiques del sistema internacional	Conjunt d'Estats/anàrquic, conflicte perpetu
Variable explicativa del comportament dels actors	Interès, poder / L'estructura del sistema internacional
Paper de les institucions	Feble

Font: elaboració pròpia

4.2.2. Liberalisme: el qüestionament estatocèntric

Si bé és cert que el realisme ha estat el corrent dominant en la disciplina, el liberalisme ha representat fins a l'inici del "quart debat" la visió alternativa.

Sota aquesta etiqueta englobem tant els liberals clàssics, com els institucionalistes neoliberals, els neoinstitucionalistes, els transnacionalistes o els globalistes.

Com hem apuntat, després del "primer debat", que va enfrontar idealistes i realistes, i després del "segon debat" epistemològic entre tradicionalistes i ci-entífistes, en la dècada dels setanta trobem l'anomenat "tercer debat", una discussió interparadigmàtica entre diferents concepcions del món que gira al voltant del qüestionament estatocèntric del sistema internacional i la noció d'interdependència. La constatació que el paradigma realista no donava resposta a una realitat cada vegada més complexa va fer que els globalistes consideressin una visió del món molt menys estatocèntrica i més oberta a la lògica de la cooperació.

D'una banda, els autors liberals, sense deixar d'acceptar que l'Estat és l'actor principal del sistema, comencen a considerar la importància d'altres actors no estatals com les ONG, les companyies transnacionals, els grups terroristes, la societat civil o l'opinió pública. A més, igual que els realistes, els autors liberals reconeixen que els individus es comporten de manera egoista i competitiva per naturalesa, però, a diferència d'ells, creuen que és possible establir interessos comuns amb els quals arribar a una lògica d'acció cooperativa. La seva concepció kantiana sobre l'ésser humà els fa afirmar que els individus utilitzen la raó per a poder aconseguir una situació de millora mútua, en la qual tothom millora i ningú no perd, de manera que se supera el dilema del presoner de la teoria econòmica i aquest joc esdevé un joc de suma positiva.

Prenent l'exemple de la teoria econòmica, el dilema del presoner explica la matriu de pagaments a la qual s'enfronten dos presoners que han de decidir si cooperar o no cooperar amb les autoritats. Si segueixen una lògica de comportament racional, el joc demostra que els presoners, per optimitzar els seus beneficis, acabaran cooperant.

No obstant això, a diferència dels realistes, els liberals entenen que el sistema internacional, malgrat que és eminentment anàrquic, no es caracteritza per l'existència d'un estat de guerra de tots contra tots i que la cooperació s'esdevé en determinades circumstàncies.

D'altra banda, els liberals entenen que el sistema internacional està regit per una sèrie de normes, regles i acords entre els diferents actors del sistema. En altres paraules, l'absència de govern central en el sistema internacional –el que hem anomenat anarquia– no solament no impedeix la cooperació, sinó que l'estabilitat i l'ordre emergeixen quan els actors egoistes que coexisteixen en aquest entorn de confusió arriben a decisions autònomes, independents i cooperatives. En conseqüència, per als liberals, l'ordre sorgeix no de l'equilibri de poder, sinó de diferents nivells de govern que comprenen institucions, lleis, acords o normes. Les institucions i els règims internacionals representen la garantia que les interaccions entre actors evolucionaran a llarg termini cap a la cooperació, ja que prenen part de l'autoritat dels Estats i actuen com a fre a l'anarquia.

Encara que sovint s'utilitzin de manera sinònima, és interessant distingir els dos conceptes. D'una banda, les **institucions** són un conjunt d'organitzacions, tractats, acords, agències internacionals o pràctiques informals que modelen les actituds, el comportament i les expectatives dels actors. De l'altra, segons la definició clàssica de Stephen Krasner (1982), els **règims internacionals** són “un conjunt de principis explícits o implícits, normes, regles i processos d'adopció de decisió entorn dels quals convergeixen les expectatives dels actors en una àrea concreta de les Relacions Internacionals”. Els principis són creences sobre el que està bé i el que no està bé. Les normes són estàndards de comportament definits en termes de dret i obligacions. Finalment, les regles són prescripcions o prohibicions específiques en la presa de qualsevol decisió en la societat internacional.

Organitzacions com les Nacions Unides o l'Organisme Internacional de l'Energia Atòmica, o acords com el Protocol de Kyoto o el Tractat de No Proliferació Nuclear són alguns dels exemples clàssics.

Resulta encertat pensar, com recorden els liberals, que els Estats poden usar el poder militar per a desdir-se dels acords pactats (*to defect*) o per a enganyar (*to cheat*) en cas que els guanys obtinguts de no complir aquests pactes siguin més elevats que els costos de cooperar. Ara bé, la defecció té un preu alt, atès que pot ocasionar costos a llarg termini, especialment a mesura que els actors són cada vegada més interdependents. Com ens recorda Robert Axelrod amb el joc de l'“estira-i-arroña” (en anglès, *tit for tat*), els individus generalment

no són “miops” i, per tant, si un actor no coopera o trenca els pactes, en un futur la seva credibilitat estarà en dubte. Precisament les institucions hi són per a recordar-nos els costos, els guanys i els riscos de cooperar o no cooperar.

Altres aspectes separen clarament als autors realistes dels liberals. Pel que fa a les qüestions metodològiques, els liberals afirmen que les relacions de causalitat que s'estableixen entre els fenòmens de la realitat internacional són multidimensionals i multifactorials. A més dels elements materials (polítics i econòmics), els liberals parlen dels elements no materials i psicològics que afecten el comportament dels actors, com són les idees, percepcions, normes o qüestions de tipus ideològic. No obstant això, encara que són conscients que les ideologies orienten els actors en les seves eleccions i estratègies, encara creuen que aquests elements no materials estan subordinats als interessos materials dels actors i les seves relacions de poder.

L'altra idea que els distancia dels autors realistes és la concepció sobre els guanys absoluts i relatius. Com hem vist, els realistes entenen que els Estats, malgrat cooperar, sempre acaben decidint en funció dels seus guany absoluts, això és, el que és decisiu no és el que es guanya sinó el que es guanya de més que l'altre actor. Per als liberals, en canvi, l'important és maximitzar el seu propi benestar i la seva pròpia seguretat, independentment dels guanys de més que obtinguin els altres actors.

En definitiva, per als autors liberals el poder no resulta l'única via per a aconseguir més seguretat en un entorn conflictiu, sinó que hi ha altres mecanismes que poden contribuir a aquest fi. La promoció de la democràcia (l'anomenada teoria de la pau democràtica), la interdependència econòmica, el comerç internacional, els processos d'integració regional, o més recentment la governança global, contribueixen necessàriament a aconseguir un clima d'equilibri entre els actors del sistema.

Quadre 2. Premisses bàsiques del liberalisme

Qüestions	Resposta del liberalisme
Actors	Pluralitat d'actors
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Egoista, racional, cooperativa
Característiques del sistema internacional	Interdependent, cooperatiu
Variable explicativa del comportament dels actors	Interès, racionalitat
Paper de les institucions	Fort

Font: elaboració pròpia

4.2.3. Constructivisme: la moderació del “quart debat”

Una vegada superat el tercer debat entre el paradigma realista i el paradigma liberal dels anys setanta, en l'última dècada del segle xx s'inicia l'anomenat “quart debat” de la teoria de les Relacions Internacionals. Emmarcat en el debat intens sobre la postmodernitat i la crítica al paper tradicional de les ciències que va tenir lloc en els cercles literaris francesos, a la fi de la dècada de 1980 en la disciplina de les Relacions Internacionals es van començar a “desconstruir” algunes idees que havien estat establertes com a precises i inamovibles. La crítica dels autors postmodernistes desconstruïdistes se centra en tres tipus d'arguments.

Com a reacció a l'estructuralisme i al científicisme excessiu de les ciències socials, durant els anys seixanta van sorgir a Europa una sèrie de veus crítiques amb aquestes teories. Entre els postmodernistes francesos més coneguts destaca Michael Foucault, Jacques Derrida, Roland Barthes o Gilles Deleuze.

El primer és sobre la incapacitat de conèixer el món que ens envolta a partir dels models extremadament científistes. Per a aquests autors, el teòric de les Relacions Internacionals no ha de repetir els models teòrics de les ciències experimentals com la biologia en la nostra disciplina, més aviat ha de fer una activitat cognitiva, d'interpretació sobre per què els grups humans es comporten de la manera que ho fan. Per als autors crítics no existeix una realitat: és una mera il·lusió que s'assembla al món de Matrix, per utilitzar la metàfora cinèfila.

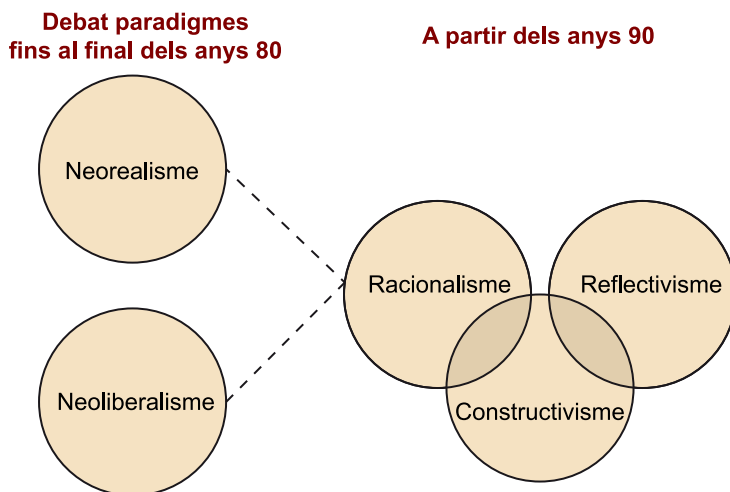
En segon lloc, i partint de la idea que els objectes d'estudi de les “Relacions Internacionals” –tant si són els Estats, el poder com l'interès nacional– són mers “constructes”, ficcions, el teòric ha de “desemmascarar” i desconstruir aquests conceptes, que són en última instància “instruments de control polític i social”, tal com afirma Jackson Robert. Per a aquests teòrics, qualsevol d'aquests conceptes no existeix més enllà del camp de les idees. L'elit política “construeix” la realitat com vol i com li interessa.

Finalment, el relativisme característic dels autors desconstruïdistes els porta a un tercer tipus d'argument: no hi ha una cultura millor o més preparada per a entendre el món que ens envolta i, per tant, hem de posar fi a la supremacia cultural d'Occident. Aquest relativisme cultural i aquesta crítica a l'eurocentrisme en les ciències els fa repensar el paper del teòric i reclamar una participació més gran dels teòrics de l'hemisferi sud.

Partint d'aquest nou enfocament crític dels autors postmodernistes, a la fi dels anys vuitanta i començament dels noranta, es comença a gestar l'anomenat “quart debat” de les Relacions Internacionals. En aquest debat trobarem dues posicions allunyades pels seus posicionaments, tant en l'eix ontològic com en l'epistemològic.

D'una banda, els neorealistes i neoliberals, sota l'etiqueta de *racionalistes*, afirmen que el que és realment rellevant per a entendre la realitat internacional és allò material (les capacitats militars, el poder econòmic, el PNB *per capita*, etc.) i insisteixen en la idea que l'estructura del sistema internacional és un dels factors determinants del comportament dels Estats. Tots dos paradigmes entenen que és possible un coneixement dels actors i els seus comportaments amb l'aplicació del mètode de les ciències naturals a les ciències socials.

Figura 2. Paradigmes del quart debat

Per a aquest nou cos de teòrics, que es coneixen com a "racionalistes" (l'anomenada síntesi neorealista-neoliberal), la disciplina de les Relacions Internacionals resultarà vàlida si som capaços de construir models teòrics o lleis generals que expliquin les relacions causals entre els fenòmens de les ciències socials. Es tracta de l'esquema clàssic d'hipòtesi que s'ha de verificar o falsejar abans de convertir-se en una tesi.

D'altra banda, els autors postmodernistes crítics –anomenats autors "reflectivistes"– parteixen d'una ontologia menys materialista i se centren en les idees, les normes, els discursos o les percepcions. Els autors reflectivistes entenen que aquestes idees no són la conseqüència del comportament racional dels Estats, sinó que són elements constitutius clau perquè els actors defineixin els seus interessos. Tot el que ens envolta, afirmen els reflectivistes, és un constructe intersubjetiu que té sentit en un moment històric determinat i en una societat concreta. Així mateix, aquests autors recelen dels models científics per a aprehendre la realitat internacional i afirmen que el coneixement no es basa sols en fets reals, objectius i materials, com apunten els racionalistes. El coneixement és una cosa socialment construïda, i es pot afirmar que no acabem mai d'aprehendre la realitat en què vivim. Com a conseqüència, l'objectiu de l'investigador social és interpretar els fenòmens, més que buscar regularitats i lleis universals aplicables en tot context. Els reflectivistes volen establir no tant una teoria, com una aproximació a la recerca social que expliqui el comportament dels actors en funció de l'estructura i dels processos.

Si bé l'etiqueta de constructivisme va ser encunyada per Nicholas Onuf, l'autor més representatiu d'aquest corrent és Alexander Wendt.

Adoptant uns postulats més temperats o intermedis, els **constructivistes** s'alcen com la veu dominant en el si del grup complex i heterogeni d'autors reflectivistes i accepten com a premissa bàsica que qualsevol constructe social és conformat per idees compartides entre cadascun dels actors, tant si són estatals com no estatals. Precisament, l'estudi del procés i canvi dels valors, de les normes, de les percepcions, del discurs o dels interessos dels actors permet identificar les claus que n'expliquen el comportament, tant si és cooperatiu com conflictiu. Els interessos dels Estats es regeixen, per tant, per regles i normes formals que són eminentment cognitives i no materials, com afirmen els realistes.

Considerant que el sistema està conformat per idees, els autors constructivistes afirmen que en els processos d'aprenentatge entre els Estats es pot produir un enteniment compartit de la realitat, que comporta el desenvolupament d'identitats col·lectives que mitiguin el dilema de seguretat. Gràcies a aquests processos cognitius, es crea el context necessari perquè els actors estableixin institucions de cooperació. Conseqüentment, aquestes institucions creades no sorgeixen de l'anarquia sinó de processos d'interacció recíproca entre els actors. En aquest sentit, es nega que les identitats i els interessos entre els actors preexisteixin; més aviat es van creant o, en boca d'un constructivista, es van "construint" a partir d'aquesta interacció.

Resulta rellevant destacar el concepte d'estructura i anarquia proposat pels autors constructivistes i que difereix substancialment de les teories del *mainstream*. Partint de la idea que l'estructura del sistema internacional està formada essencialment per idees o regles, Friedrich Kratochwil (1989) va oferir una distinció essencial: les regles constitutives i les idees regulatives. Mentre que les regles regulatives codifiquen el comportament d'una activitat ja existent (les regles del comerç, etc.), les constitutives estableixen la possibilitat mateixa de l'existència d'aquestes normes (les regles sobre la sobirania). Com cal esperar, els teòrics constructivistes estan més interessats en les normes constitutives, com el multilateralisme, el bilateralisme o el pacifisme.

En un altre sentit, el concepte d'anarquia no s'explica ni a partir del principi d'"autoajuda", ni de la teoria de l'equilibri de poder inherent en la teoria realista, sinó per un procés intersubjetiu d'assignació de significats, identitats i interessos. En efecte, per a la majoria dels autors no hi ha una única lògica d'anarquia, sinó que n'hi ha tres, les de Hobbes, Locke i Kant, per la qual cosa, d'acord amb la cultura que domina la política internacional, podem tenir diferents models d'ordre mundial. Com afirma un dels autors principals del constructivisme, Alexander Wendt, "[...] If the United States and the Soviet Union decide that they are no longer enemies, the cold war is over". Són els significats col·lectius els que conformen les estructures que organitzen les nos-

tres accions. En el context asiàtic, aquesta afirmació implicaria que el potencial militar dels Estats Units té un significat diferent segons el percebi el Japó o la Xina, qüestió de què tractarem en la tercera i quarta part de la recerca.

Quadre 3. Premisses bàsiques del constructivisme

Qüestions	Resposta del constructivisme
Actors	Pluralitat d'actors
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Socialment construït per elements tant materials com cognitius
Característiques del sistema internacional	Cooperatiu i conflictiu Canviant
Variable explicativa del comportament dels actors	Idees, identitats, normes i interessos
Paper de les institucions	Ajuden a crear identitats compartides

Font: elaboració pròpia

Quadre 4. Resum de l'evolució teorico-pràctica

Període	Situació internacional	Marc acadèmic (eix epistemològic)	Temàtica (eix temàtic)	Debats	Paradigmes
1900-1945	Primera Guerra Mundial Revolució bolxevic Annexió de Corea per part del Japó Primera República de la Xina Creació de la Societat de les Nacions Crac de 1929 Esclat de la Segona Guerra Mundial	Creació de la primera càtedra de Relacions Internacionals	Creació d'un govern planetari que preservi la pau Causes de les guerres Seguretat col·lectiva	Debat entre idealistes i realistes	Idealisme Realisme
1945-1960	Final de la Segona Guerra Mundial després d'Hiroshima i Nagasaki Establiment de Bretton-Woods Pla Marshal Inici guerra freda Guerra de Corea Establiment de la República Popular de la Xina	Triomf del realisme com a paradigma dominant Inici de la revolució behaviourista Aplicació de teories matemàtiques i biològiques a les Relacions Internacionals	La guerra Conflicte entre est-oest Carrera armamentista Inici de la integració europea Interès nacional		Realisme clàssic
1960	El Japó com a potència econòmica Crisi de Cuba Europa recuperada econòmicament Extensió del conflicte a la perifèria d'Occident	Crítica al científicisme excessiu Aplicació del concepte de paradigma en les Relacions Internacionals	Temàtica de la guerra freda Descolonització Desigualtat econòmica	Segon debat entre científistes i tradicionalistes	Realisme clàssic Teories sobre la presa de decisions (<i>decision-making</i>) en política exterior

Font: autor sobre la base de Barbé, 2007

Període	Situació internacional	Marc acadèmic (eix epistemològic)	Temàtica (eix temàtic)	Debats	Paradigmes
1970-1980	Inici de la diplomàcia triangular de Nixon La Xina com a nou membre de la ONU El Japó, segona potència econòmica Avenç en la integració europea Final de la guerra del Vietnam Crisi del petroli Final del sistema de Bretton-Woods Ostpolitik Segona Guerra Freda	Crítica a la noció estatocèntrica de la disciplina Inclusió d'altres actors diferents de l'Estat Introducció de la noció de sistema en la disciplina	Organitzacions internacionals Interdependència econòmica Integració econòmica Regionalisme Globalització	Tercer debat entre els estatocentristes (realistes) i els globalistes (liberals)	Realistes clàssics Neorealistes Liberals Institucionalistes
Final de la guerra freda - actualitat	Caiguda del Mur de Berlín Massacre de Tiananmen Desmembrament del bloc socialista Creació de la Unió Europea Guerra a l'ex-Iugoslàvia Conflicte a Ruanda Atemptats 2011 Crisi econòmica europea Ascens de la Xina Normalització del Japó BRICS com a nous actors	Va iniciar la crítica social en la disciplina Crítica al realisme perquè no preveu el final del sistema bipolar Esperança en el "final de la història"	Seguretat col·lectiva Seguretat humana Transició de poders Multipolaritat	Quart debat entre els reflectivistes i els racionalistes	Realisme Neorealisme (realisme estructural) Realisme defensiu Realisme ofensiu Neoliberalisme Neoinstitucionalisme Postmodernistes Constructivistes

Font: autor sobre la base de Barbé, 2007

5. Els límits del debat paradigmàtic: la creació d'un marc analític eclèctic centrat en la resolució de problemes

Aquest recorregut breu per les principals línies de pensament en la teoria de les Relacions Internacionals ens ha permès entendre que la nostra disciplina ha estat marcada durant tot el segle XX per grans debats de caire tant interparadigmàtic com intraparadigmàtic, i que l'adscripció a un paradigma o a un altre per part del teòric ha estat la nota dominant durant tot aquest període. No obstant això, el panorama teòric de la disciplina va començar a mutar considerablement a partir de la dècada dels noranta com a conseqüència de tres factors essencials.

En primer lloc, els fets esdevinguts durant la dècada dels noranta (fi del bipolarisme, triomf del sistema econòmic de mercat i fenomen de la globalització) van produir un qüestionament profund del corrent dominant. Com ens recorda Fred Halliday, totes les disciplines acadèmiques són un reflex del món real i si no hi hagués problemes en la societat no hi hauria ciències socials. Aquesta afirmació resulta igualment vàlida per a la disciplina de les Relacions Internacionals. La inadequació del paradigma dominant (síntesi del neorealisme i neoliberalisme) per a anticipar la desaparició del sistema bipolar i la substitució posterior per un sistema multipolar conformat per una gran quantitat d'actors cada vegada més interdependents, van provocar un gran desassossec i una creença bastant generalitzada que cap paradigma, per ell mateix, no era ja suficient per a explicar la realitat internacional tan complexa.

En segon lloc, no sols han mutat els fonaments del sistema internacional, sinó que assistim a tota una revolució en les ciències socials. Per a Halliday, la disciplina i la seva evolució històrica cal situar-les en un context intel·lectual més ampli, que s'emmarca en una fase postmodernista característica de les ciències socials actuals. Els pensadors adoptaran una actitud crítica en relació amb tota l'herència de la il·lustració i qüestionaran els tres conceptes bàsics de la modernitat: la raó, el progrés i la història. Prenent com a punt de referència l'obra tant de Nietzsche com de Heidegger, alguns autors com Foucault o Derrida inicien processos de desconstrucció de tot allò que prèviament havia estat edificat per pensadors com Aristòtil o Kant, i van posar en dubte tant el concepte de veritat com el de realitat. En definitiva, el postmodernisme en les ciències socials representa, en aquest sentit, l'acceptació d'una multiplicitat de punts de vista, la negació de la raó com era entesa fins al moment i la defensa del relativisme en l'ètica.

Finalment, la visió crítica del postmodernisme va tenir un efecte clar en la disciplina de les Relacions Internacionals, i alguns autors com Alexander Wendt o Michael Cox rebutjaren els conceptes de veritat i objectivitat assumits fins a

la dècada dels noranta. Els posicionaments reflectivistes/constructivistes, més enllà del desafiament que van representar per al corrent dominant de la disciplina, van servir per a enterrar la visió de la ciència com un únic paradigma dominant. Al contrari, la disciplina es caracteritzarà per una varietat paradigmàtica que aporta diferents perspectives, diferents mètodes i diferents maneres d'entendre la realitat internacional. Considerant la gran disparitat de punts de vista característica de la disciplina de les Relacions Internacionals de principis de segle, quina perspectiva hem de prendre en la nostra recerca?

La resposta cal trobar-la en la proposta eclèctica de Peter J. Katzenstein. L'autor defineix l'eclèctisme com una aproximació que incorpora components (conceptes, observacions, mecanismes o principis lògics) de diferents teories o narratives, i provenen de tradicions de recerca que competeixen entre elles.

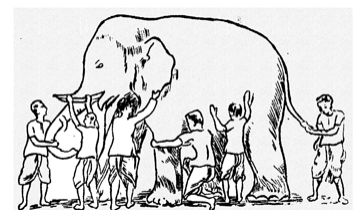
Seguir un esquema eclèctic ens permet explorar els diferents nivells d'anàlisi als quals hem fet referència a l'inici del mòdul i les diferents dimensions de la realitat internacional –econòmica, política, de seguretat, social. Per a Katzenstein, els autors han d'interpretar les observacions que fem de la realitat internacional i intentar generar relacions causals. Com defineix el mateix Katzenstein:

“Eclecticism is distinguished simply by the articulation of more complex problematiques that emphasize connections between outcomes stipulated in puzzles investigated in different research traditions, and by the construction of explanatory sketches that incorporate data, interpretations, and causal logics from at least two distinct traditions.”

L'eclèctisme permet acceptar diferents tradicions de recerca, diferents constructes explicatius i diferents nivells d'anàlisi amb l'objectiu d'evitar els debats metateòrics o anàlisis d'aproximacions (*approach-driven analysis*) en favor de les anàlisis basades en la resolució de problemes (*problem-focused analysis*), molt més idònies per a entendre els processos polítics i la complexitat social.

La creença que la ciència havia d'estar guiada per un únic paradigma va començar a ser abandonada i, per contra, es va començar a acceptar amb certa normalitat que la disciplina de les Relacions Internacionals havia d'acceptar una pluralitat paradigmàtica i metodològica.

No hi ha una manera d'entendre el món, sinó moltes. Com afirma Robert Jackson, la realitat internacional i el seu intent de comprendre-la s'assembla a la metàfora hindú dels cecs i l'elefant. Un grup de cecs intenta endevinar davant quin tipus d'animal es troben i després que cadascun toqui una part de l'animal i la comparin, s'adonen que les seves descripcions no són coincidents. La metàfora ens recorda la incapacitat de l'ésser humà d'aprehendre la realitat. De la mateixa manera, els teòrics intenten descriure la realitat internacional, però cap d'ells no en pot explicar la totalitat.

L'existència de diversos models per a aproximar-nos a aquesta realitat, més que contradir-se, demostra que aquesta ha de ser analitzada des de diferents angles, paradigmes o *Weltanschauungen* (cosmovisions). Cadascuna d'aquestes visions són com lents de colors que destaquen un aspecte concret o un altre. La foto més semblant a la realitat tindrà el color de diversos cristalls superposats l'un sobre l'altre.

Bibliografia

Barbé, Esther (2007). *Relaciones internacionales*. Madrid: Ariel.

Dougherty, James E.; Pfaltzgraff Jr., Robert L. (2000). *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. Nova York: Pearson.

Dunne, Tim; Kurki, Milja; Smith, Steve (eds.) (2013). *International Relations Theories. Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.

Jackson, Robert J. (2013). *Global Politics in the 21st Century*. Nova York: Cambridge University Press.

Kaufman, Joyce P. (2013). *Introduction to International Relations. Theory and Practice*. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers.

Viotti, Paul R.; Kaupi, Mark V. (2012). *International Relations and World Politics*. Nova York: Pearson.

